

धार्मिक पर्यटनले स्थानीय आर्थिक वृद्धिमा पार्ने असर सम्बन्धी त्रिवेणी धाम र रामग्राम स्तुपामा गरिएको गुणात्मक अध्ययन

मुख्य लेखक: हरिदत्त शर्मा, उप प्राध्यापक, महाकवि देवकोटा क्याम्पस

सह लेखक: रामचन्द्र ढकाल, शिक्षक, महाकवि देवकोटा क्याम्पस

सह लेखक: विविन शर्मा, उप प्राध्यापक, महाकवि देवकोटा क्याम्पस

लेखसार: यस अनुसन्धानले त्रिवेणी धाम र रामग्राम स्तुपालाई केन्द्रमा राखेर नेपालको स्थानीय आर्थिक विकासमा धार्मिक पर्यटनले पार्ने प्रभावको जाँच गर्दछ । स्थानीय समुदायका सदस्यहरू, कम्पनी मालिकहरू साथै पर्यटक सरोकार वालाहरूसँग ३ वटा समूह केन्द्रीत छलफल (नैक) र ६ वटा मुख्य सूचनाकर्ता अन्तर्वार्ता (पक्षक) जस्ता गुणात्मक विधिमा अनुसन्धान केन्द्रीत रहेको छ । यस अनुसन्धानले मुख्य रूपमा तीन प्राथमिक विषयवस्तुहरू आर्थिक परिवर्तन, सामाजिक सांस्कृतिक प्रभाव र दिगोपन चुनौतीहरू पहिचान गरेको छ । यस अध्ययनले धार्मिक पर्यटनले कसरी पूर्वाधारमा सुधार गरेको छ, स्थानीय व्यवसायहरूलाई समर्थन गरेको छ र रोजगारीका सम्भावना सिर्जना गरेको छ साथै ती सबैले आर्थिक वृद्धिमा कसरी योगदान पुर्याएको छ भन्ने निष्कर्षहरू निकालेको छ । ठूला व्यवसायहरूले साना व्यवसायहरूले भन्दा बढी लाभ लिएको हुनाले लाभको वितरण अबै असमान छ । उपयुक्त व्यवस्थापन नभएको कारण पर्यटकहरूको आगमनले सांस्कृतिक आदानप्रदान र पूजास्थलको व्यवसायिकरणको समस्या दुबै निम्त्याएको छ । अध्ययनको क्रममा पर्यावरणीय हानी, फोहोर व्यवस्थापन र जनसङ्ख्या वृद्धि जस्ता दिगोपन चिन्ताहरू पनि भेटिएको छ । अध्ययनका अनुसार धार्मिक पर्यटनको धेरै फाइदा भए पनि वातावरणीय दिगोपन, सांस्कृतिक संरक्षण र आर्थिक वृद्धिबीच सन्तुलन कायम गर्ने उद्देश्य सहितका समावेशी नीति निर्माण गर्नु पर्ने देखिन्छ । सिफारिस गरिएका गतिविधिहरू मध्ये पारिस्थितिक पर्यटन पहलहरू, पूर्वाधारको स्तरोन्नती र समान लाभ साभेदारी समावेश छन् । धार्मिक पर्यटनका फाइदा अधिकतम बनाउन यस अनुसन्धानले दीर्घकालीन योजना र सामुदायिक संलग्नताको आवश्यकतालाई उजागर गरेको छ ।

मुख्य शब्दहरू: आर्थिक विकास, दिगोपन, धार्मिक पर्यटन, नेपाल, सांस्कृतिक संरक्षण

परिचय

धार्मिक पर्यटन, पर्यटन उद्योगको महत्वपूर्ण तर प्रायः कम अनुसन्धान गरिएको पक्ष हो जसले आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछ (रिन्स्चेड, १९९२ र टिमोथी र ओल्सेन, २००६) । विश्वव्यापी घटनाको रूपमा धार्मिक पर्यटनले वार्षिक लाखौं तिर्थ यात्रीलाई पवित्र स्थलहरूमा आकर्षित गर्दछ, जसले स्थानीय व्यवसायहरूलाई बढावा दिन्छ, रोजगारी सिर्जना गर्दछ र पूर्वाधार विकासलाई बढावा दिन्छ (कोलिन्स-क्रेनर, २०१०) । नेपालमा देशको समृद्धि आध्यात्मिक सम्पदा र हिन्दु धर्म, बौद्ध धर्म र अन्य आदिवासीहरूको धार्मिक परम्पराहरूमा फैलिएका पवित्र स्थलहरूको विविध दायराको कारणले धार्मिक पर्यटनको विशेष महत्व छ (न्यौपाने, टिमोथी र पौडेल, २०१५) । यद्यपी आर्थिक वृद्धिको लागि यसको सम्भावनाको बाबजुद, विशेष गरी स्थानीय समुदायहरूमा

यसको मूर्त आर्थिक प्रभावको बारेमा धार्मिक पर्यटनले सिमित विद्वानहरूको ध्यान प्राप्त गरेको छ (कुँवर, २०१७)।

यो अनुसन्धान मूलक लेख रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धाम जस्ता नेपालका दुई महत्वपूर्ण धार्मिक स्थलहरूमा केन्द्रीत छ। नवलपरासी जिल्लाको रामग्राम नगरपालिका अन्तर्गत उजैनी भन्ने ठाउँमा अवस्थित रामग्राम स्तुप ऐतिहासिक तथा धार्मिक रूपमा निकै महत्वपूर्ण छ किनभने यो भगवान गौतम बुद्धको एक मात्र अछुतो अवशेष स्तुप मानिन्छ (रिजाल, २०१९)। युनेस्कोको अस्थायी सम्पदा स्थलको रूपमा यसको अवस्थिति भए पनि लुम्बिनी र अन्य बौद्ध स्थलहरूको तुलनामा यो स्तुप तिर्थस्थलको रूपमा विकास हुन सकेको देखिँदैन। त्यसै गरी त्रिवेणी धाम गण्डकी, सोना र तमसा नदीको संगममा अवस्थित एक महत्वपूर्ण हिन्दू तीर्थस्थल हो। विशेष गरी माघे सक्रान्ति साथै माघ महिना भरी गरिने मकर स्नानको माध्यमबाट धर्म र मोक्ष प्राप्तिको लागि हजारौं भक्तजनहरू यस स्थानमा आउने गर्दछन् (शर्मा, २०२०)। धार्मिक महत्वका बाबजुद पनि दुवै स्थलहरूले वरपरका समुदायको दिगो आर्थिक विकासलाई बढावा दिने सम्भावना देखिन्छ।

यस अध्ययनको उद्देश्य रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धामको धार्मिक पर्यटनले कसरी स्थानीय समुदायको सामाजिक आर्थिक विकासमा योगदान पुर्याउँछ भन्ने रहेको छ। गुणात्मक अनुसन्धान पद्धतिको आधारमा गरिएको यो अनुसन्धानले यी दुवै स्थानहरूमा धार्मिक पर्यटनको आर्थिक लाभ, चुनौती र प्रयोग नगरिएको सम्भावनाको अन्वेषण गर्दछ। स्थानीय सरोकारवालाहरू, व्यवसाय मालिकहरू, धार्मिक नेताहरू र नीति निर्माताहरूसँग गहन अन्तर्वाता लिएर यो लेख तयार पारिएको छ। यो अध्ययनले धार्मिक पर्यटनले जिविकोपार्जन, रोजगारीका अवसरहरू र सामुदायिक कल्याणलाई कसरी आकार दिन्छ भन्ने बारे अनुभव जन्य बुझाइ प्रदान गर्ने प्रयास गरेको छ।

समस्या कथन

स्थानीय आर्थिक विकासमा धार्मिक पर्यटनले खेल्ने महत्वपूर्ण भूमिकाको बाबजुद पनि नेपालका धार्मिक स्थलहरू प्रायः कमजोर पूर्वाधार, प्रवर्द्धनको अभाव र अप्रयाप्त नीतिगत सहयोगबाट पिडित छन् (कुँवर, २०१७ र सिंह, २०१३)। विश्वका अन्य भागहरूमा धार्मिक पर्यटनको आर्थिक योगदान व्यापक रूपमा रहेको विभिन्न अध्ययनले देखाएको छ (कोलिन्स-क्रेनर, २०१० र शार्पली - सुन्दरम, २००५)। नेपालका महत्वपूर्ण धार्मिक स्थलहरू विशेष गरी लुम्बिनी पशुपतिनाथको बारेमा अझै पनि व्यापक अध्ययन गरिएका छैनन् (रिजाल, २०१९)। रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धाम पनि त्यस मध्येको उदाहरण हो जसको धार्मिक महत्वको बारेमा अध्ययन भएको छैन। यी दुवै स्थलहरूको धार्मिक र ऐतिहासिक महत्व छ तर तिनीहरूको आर्थिक लाभलाई अधिकतम बनाउन आवश्यक रणनीतिक विकासको अभाव देखिन्छ।

पूर्वाधारको अभाव, सिमित पर्यटन सेवाहरू र मौसमी तीर्थयात्रा प्रवाहले स्थानीय व्यवसायीहरूको धार्मिक पर्यटन फस्टाउन सक्ने क्षमतामा बाधा पुर्याएको देखिन्छ। यस बाहेक पर्यटनले आर्थिक अवसरहरू सिर्जना गर्दछ तर धार्मिक अभ्यासहरूको व्यवसायिकरण, सम्भावित सांस्कृतिक परिवर्तनहरू र वातावरणीय क्षय जस्ता चुनौतीहरू पनि प्रस्तुत गर्दछ (न्यौपाने एट अल, २०१५ र टिमोथी, २०१८)। धार्मिक पर्यटनको विकास र व्यवस्थापनको लागि व्यवस्थित दृष्टिकोण बिना यी पवित्र स्थलहरूको कम उपयोग र अनुचित व्यवस्थापन हुने जोखिम हुन्छ, जसले गर्दा स्थानीय समुदायहरूले उनीहरूको आर्थिक क्षमताबाट पूर्णरूपमा लाभ उठाउन सक्दैनन् (सिंह, २०१३)।

यो अध्ययनले रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धामको धार्मिक पर्यटनले स्थानीय अर्थतन्त्र, रोजगारी परिदृश्य र पूर्वाधार विकासलाई असर गर्दछ। यसले नीति निर्माताहरू, पर्यटन सरोकारवालाहरू र स्थानीय अधिकारीहरूलाई आर्थिक लाभ र सांस्कृतिक संरक्षणलाई सन्तुलनमा राखेर दिगो पर्यटन मोडेलहरू कसरी सिर्जना गर्ने भन्ने बारेमा व्यवहारिक अन्तर्दृष्टि प्रदान गर्ने प्रयास गर्दछ।

अनुसन्धान प्रश्नहरू

१. रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धाममा कसरी धार्मिक पर्यटन विकास हुन्छ ? स्थानीय आर्थिक विकासमा यसले कस्तो योगदान पुर्याउँछ ?
२. स्थानीय समुदायहरूमा धार्मिक पर्यटनको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक प्रभाव कस्तो रहेको छ ?
३. स्थानीय व्यवसाय, रोजगारीका अवसरहरू र पूर्वाधार विकास धार्मिक पर्यटन गतिविधिहरूसँग कसरी सम्बन्धीत छन् ?
४. सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र दिगोपन सुनिश्चित गर्दै धार्मिक पर्यटनको आर्थिक लाभलाई अधिकतम बनाउन कस्ता चुनौती र अवसरहरू छन् ?

यस्ता प्रश्नहरूको उत्तर दिएर यस अनुसन्धानले धार्मिक पर्यटनको आर्थिक महत्वको अनुभव जन्य प्रमाण प्रदान गर्ने र नेपालका धार्मिक सम्पदा स्थलहरूमा दिगो पर्यटन विकासको लागि सिफारिसहरू प्रदान गर्ने लक्ष्य राखेको छ ।

साहित्य समिक्षा

धार्मिक पर्यटनले स्थानीय अर्थतन्त्र र सांस्कृतिक परिदृश्यलाई उल्लेखनीय रूपमा प्रभाव पार्दछ, विशेष गरी नेपाल जस्ता देशहरूमा जहाँ आध्यात्मिकता र सम्पदा गहिरो रूपमा अन्तर्निहित छन् । यस समिक्षाले स्थानीय सरोकारवालाहरूबाट गुणात्मक अन्तर्दृष्टिमा केन्द्रीत हुँदै धार्मिक पर्यटनसँग सम्बन्धीत आर्थिक योगदान, सामाजिक सांस्कृतिक गतिशीलता, चुनौतीहरू र दिगो अभ्यासहरूको जाँच गर्दछ । **दिगो जीविकोपार्जन फ्रेमवर्क (SLF)** चेम्बर्स एण्ड कन्वे, (१९९२) मा आधारित छ, जसले धार्मिक पर्यटनले स्थानीय आर्थिक विकासमा कसरी योगदान पुर्याउन सक्छ भनेर बुझ्नको लागि लेन्स प्रदान गर्दछ । यी विशेष गरी समुदाय भित्रका विभिन्न प्रकारका पूँजि- प्राकृतिक, मनवीय, वित्तीय, सामाजिक र भौतिक बीचको अन्तर्क्रियाको विश्लेषणको लागि सान्दर्भिक छ । धार्मिक पर्यटनको सन्दर्भमा यी राजधानीहरूलाई जीविकोपार्जन दिगो बनाउन र सामाजिक आर्थिक कल्याण सुधार गर्न महत्वपूर्ण मानिन्छ (एशले एण्ड रो, २००२)

रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धाम जस्ता धार्मिक स्थलहरूको सामुदायिक विकासको लागि बहुमार्गहरू सिर्जना गर्दछ । यी ले स्थानीय समुदायहरूले आफ्नो जीविकोपार्जन बढाउन पूँजिको कसरी प्रयोग गर्दछन् भन्ने कुरालाई प्रकाश पार्दछ । उदाहरणका लागि आतिथ्य र सेवा क्षेत्रहरूमा स्थानीय रोजगारी सिर्जना गरेर मानव पूँजि विस्तार गरिन्छ, जबकी वित्तीय पूँजि तीर्थयात्रा सम्बन्धीत वाणिज्य र आवास सेवाहरू जस्ता व्यवसायिक गतिविधिहरू मफूर्त उत्पन्न गरिन्छ । थप रूपमा यस ढाँचाले धार्मिक सम्पदाको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न समुदाय संचालित पहलहरू जस्ता सामूहिक कार्यलाई सहज बनाउन सामाजिक पूँजिको महत्वलाई जोड दिन्छ (कानी, १९९८)

यी ले दिगोपनलाई पनि जोड दिन्छ - नेपालमा धार्मिक पर्यटनको लागि एक आवश्यक विचार, जहाँ अत्याधिक पर्यटनले सांस्कृतिक अभ्यास र सम्पदा स्थलहरूको प्रमाणिकतालाई खतरामा पार्न सक्दछ, यी प्रयोग गरेर यो अध्ययनले धार्मिक स्थलहरूमा धार्मिक पर्यटनले स्थानीय समुदायहरूको लागि दिगो आर्थिक परिणामहरू निम्त्याउँदैछ कि छैन भनेर मूल्याङ्कन गर्दछ, विशेष गरी आर्याविविधिकरण, क्षमता निर्माण र प्राकृतिक प्रकोप वा राजनीतिक अस्थिरता जस्ता बाह्य भटकाको विरुद्ध लचिलोपनको सन्दर्भमा महत्वपूर्ण दृष्टिकोण प्रदान गर्दछ (एलिस, २०००)

यी को दृष्टिकोणबाट, यस अनुसन्धानले सांस्कृतिक र वातावरणीय स्रोतहरूको संरक्षणको आवश्यकतालाई सन्तुलनमा राख्दै धार्मिक पर्यटनले स्थानीय समुदायहरूको सामाजिक आर्थिक उत्थानमा कसरी योगदान पुर्याउँछ भनेर अन्वेषण गर्ने लक्ष्य राखेको छ । यो सैद्धान्तिक दृष्टिकोणले पर्यटनमा संलग्न हुँदा यी समुदायहरूले सामना गर्ने चुनौती र अवसरहरूको गहन विश्लेषण गर्न पनि अनुमति दिन्छ ।

धार्मिक पर्यटनको आर्थिक प्रभाव

धार्मिक पर्यटनले रोजगारी सिर्जना गरेर उद्यमशीलतालाई बढावा दिन्छ र पूर्वाधार बृद्धि गरेर आर्थिक विकासको लागि उत्प्रेरकको रूपमा काम गर्दछ । तिर्थयात्रीहरू प्राय लामो समयसम्म बस्दछन् साथै आवास, खाना र कलाकृतिहरूमा खर्च गर्दछन् जसले गर्दा स्थानीय अर्थतन्त्रलाई उत्प्रेरित पार्दछ (शिन्दे, २०१२) । नेपालमा लुम्बिनी र पशुपतिनाथ जस्ता प्रमुख स्थलहरूले पर्यटनबाट प्रयाप्त लाभ अनुभव गरेका छन् (न्यौपाने, तिमोथी र पौडेल, २०१५) । यद्यपी रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धाम जस्ता साना तर महत्वपूर्ण स्थलहरूको आर्थिक सम्भावनाको बारेमा विस्तृत रूपमा अध्ययन गरिएको छैन (रिजाल, २०१९) अवस्थित साहित्यले मुख्य रूपमा पर्यटन राजस्वको बारेमा मूल्याङ्कन गर्न मात्रात्मक विधि प्रयोग गर्दछ । प्राय स्थानीय विक्रेताहरू, तिर्थयात्रीहरू र समुदायका सदस्यहरूको गुणात्मक अनुभवहरूलाई बेवास्ता गर्दछ (शिन्दे, २०१८) । यस अध्ययनले यी जीवित अनुभवहरू र सरोकारवालाका दृष्टिकोणहरूको अन्वेषण गरेर यो खाडललाई पूरा गर्ने लक्ष्य राखेको छ ।

सामाजिक सांस्कृतिक गतिशीलता

धार्मिक पर्यटनले सम्पदा संरक्षणलाई प्रवर्द्धन गरेर, सामाजिक आदानप्रदानलाई सहज बनाएर, सामुदायिक संलग्नतालाई प्रोत्साहन गरेर सामाजिक सांस्कृतिक पक्षहरूलाई प्रभाव पार्दछ । तिर्थस्थलहरू प्राय विश्वास, वाणिज्य र पहिचानको मिलन केन्द्र बन्दछन् (कोलिन्स र क्रेनर, २०१०) । उदाहरणका लागि नेपालमा गढीमाई पर्व, पशु बली वरिपरि विवादहरूको बावजुद धेरै तिर्थ यात्रीहरूलाई आकर्षित गर्दछ जसले परम्परा र पर्यटन बीचको जटिल अन्तर्क्रियालाई जोड दिन्छ ।

पर्यटनले मन्दिरहरूको पुनर्स्थापना र अनुष्ठानहरूको पुनरुत्थान निम्त्याउन सक्छ (सिंह, २०१३) यसले पवित्र स्थलहरूको व्यवसायिकरण पनि गर्न सक्छ जसले गर्दा सांस्कृतिक प्रामाणिकतामा सम्भावित कमी आउन सक्छ (राज र ग्रिफिन, २०१७) । स्थानीय समुदायहरूले यी सांस्कृतिक परिवर्तनहरूमा कसरी अनुकूल गर्दछन् भन्ने बारेमा अनुसन्धान, विशेष गरी कम ज्ञात धार्मिक स्थलहरूमा अबै पनि सिमित छ (सिंह, २०१३) । यो अध्ययनले स्थानीय धारणा र विकृति हुँदै गइरहेको सांस्कृतिक अभ्यासहरूको प्रत्यक्ष विवरण प्रदान गर्ने प्रयास गर्दछ ।

धार्मिक पर्यटन विकासमा चुनौतीहरू

सम्भावना भएता पनि, नेपालमा धार्मिक पर्यटनले पूर्वाधारको कमी, शासन समस्या र वातावरणीय चिन्ता जस्ता चुनौतीहरूको समाना गरिरहेको छ । उदाहरणको लागि पनौतीले धार्मिक स्मारकहरूको पुनर्निर्माण र पूर्वाधार सुधार गर्ने कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरेको छ जसको उद्देश्य पर्यटन र सामाजिक आर्थिक स्तर बढाउनु हो । त्यस्तै १९९२ मा मात्र विदेशीहरूका लागि खुला गरिएको मुस्ताङ जिल्लाले अहिले हजारौं पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्दछ तर स्थानीय परम्परा र वातावरण संरक्षण गर्न भ्रमण नियमन गरिएको छ । यद्यपी धेरै स्थलहरूमा प्रयाप्त पर्यटन सुविधाको अभाव छ जसले पहुँच र आगन्तुक सन्तुष्टिलाई सिमित गर्दछ (न्यौपाने एट अल, २०१५ र रिजाल, २०१९) । केन्द्रीकृत निर्णय लिने जस्ता शासन मुद्दाहरूले प्राय स्थानीय समुदायहरूलाई पर्यटन योजनाबाट बहिस्कार गर्दछ जसले गर्दा स्थानीय आवश्यकता र ज्ञानको एकीकरणमा बाधा पुग्दछ (तिमोथी, २०१८) । थप रूपमा बढ्दो पर्यटन गतिविधिहरूबाट वातावरणीय चिन्ताहरू उत्पन्न हुन्छन्, जसले प्राकृतिक र सांस्कृतिक स्रोतहरूको संरक्षण गर्न दिगो अभ्यास आवश्यक पार्दछ । बृहत स्तरीय शासन मुद्दाहरू दस्तावेजीकरण गरिएको भएता पनि स्थानीय उद्यमीहरू र सरोकारवालाहरूको अनुकूल रणनीतिहरू कम अन्वेषण गरिएकोछ (सिंह, २०१३) । यो अध्ययनले यी चुनौतीहरूको लागि ग्रासरूट स्तर समाधानहरूको जाँच गर्दछ ।

धार्मिक पर्यटनमा दिगो अभ्यासहरू

धार्मिक पर्यटनमा दिगोपन प्राप्त गर्न सांस्कृतिक र वातावरणीय संरक्षणसँग आर्थिक लाभको सन्तुलन आवश्यक छ। समुदायमा आधारित पर्यटन पहलहरूले स्थानीयहरूलाई सम्पदा व्यवस्थापन र पर्यटन योजनामा सशक्त बनाउँछ र दीर्घकालीन लाभहरू सुनिश्चित गर्दछ (टिमोथी, २०१८)। उदाहरणका लागि सगरमाथा क्षेत्रमा पर्यटन मैत्री पदयात्रा अभ्यासहरूले सांस्कृतिक विसर्जन र दिगोपनलाई जोड दिन्छन् र वातावरणीय प्रभावलाई कम गर्दै स्थानीय समुदायहरूलाई समर्थन गर्दछन्।

परम्परागत रितिरिवाजलाई आधुनिक पर्यटन अनुभवहरूसँग एकिकृत गर्नाले प्रमाणिकता र आर्थिक मूल्य बढाउन सक्छ (कोलिन्स-क्रेनर, २०१०)। यद्यपी रामग्राम जस्ता साना धार्मिक स्थलहरूको लागि दिगो पर्यटन मोडेलहरूको अनुकूलन अझै पनि कम अन्वेषण गरिएको छ। यो अध्ययनले दिगो धार्मिक पर्यटनको लागि अनुकूलित समुदाय संचालित दृष्टिकोणहरूको अनुसन्धान गर्दछ।

रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धाम जस्ता स्थलहरूको आर्थिक सामाजिक सांस्कृतिक विकासमा धार्मिक पर्यटनको भूमिकामा आधारभूत दृष्टिकोण प्रदान गर्ने लक्ष्य राखेको छ। नीति निर्माता पर्यटन योजनाकार र स्थानीय सरोकारवालाहरूलाई सान्दर्भिक अन्तर्दृष्टि प्रदान गर्दछ।

कार्यप्रणाली

यस अनुसन्धानले स्थानीय आर्थिक विकासमा धार्मिक पर्यटनको भूमिकाको अन्वेषण गर्न गुणात्मक अनुसन्धान विधि प्रयोग गर्दछ जुन रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धाममा केन्द्रीत छ। गुणात्मक दृष्टिकोण विशेष गरी धार्मिक पर्यटनबाट उत्पन्न हुने मानवीय अनुभव, धारणा र सामाजिक आर्थिक परिवर्तनहरूको गहन अन्वेषण गर्न विशेष उपयुक्त छ। धार्मिक पर्यटनको प्रभाव आर्थिक तथ्याङ्क भन्दा बाहिर सांस्कृतिक सामाजिक र शासन आयामहरू समावेश गर्न फैलिएको हुनाले गुणात्मक विधिहरूले अझ शुक्ष्म र सन्दर्भगत रूपमा समृद्ध समझलाई सक्षम बनाउँछ (क्रेसवेल र पोथ, २०१८)।

यो अनुसन्धानले प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गर्न फोकस समूह छलफल(FGDs) र प्रमुख सूचनादाता अन्तर्वार्ता (KIIS) प्रयोग गर्दछ। FGDS ले अन्तर्क्रियात्मक छलफलहरू प्रदान गर्दछ जहाँ सहभागीहरूले धार्मिक पर्यटनको आर्थिक प्रभावको बारेमा आफ्ना अनुभव र धारणा स्वतन्त्र रूपमा व्यक्त गर्न सक्दछन्। यी छलफलहरूमा स्थानीय व्यवसाय मालिकहरू, तिर्थयात्रीहरू, धार्मिक नेताहरू, समुदायका प्रतिनिधिहरू र पर्यटन व्यवसाय संचालकहरू समावेश छन्। प्रत्येक FGD मा ६ देखि ८ सहभागीहरू हुन्छन् जसलाई उद्देश्यपूर्ण नमुना मार्फत् छनौट गरिन्छ जसले विविध तर सान्दर्भिक प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्दछ (ब्राइम्यान, २०१६) FGDS ले सामूहिक कथाहरू खिच्च र व्यक्तिगत अन्तर्वार्ताहरूमा नदेखिने समुदाय संचालित अन्तर्दृष्टिहरू उजागर गर्न मद्दत गर्दछ। प्रमुख सूचनादाता अन्तर्वार्ताहरूले पर्यटन सम्पदा संरक्षण र स्थानीय शासनमा विशेष ज्ञान भएका व्यक्तिहरूबाट विशेषज्ञ दृष्टिकोण प्रदान गरेर र्न् हर्लाई पुरक बनाउँछन्। यी अन्तर्वार्ताहरूले अर्धसंरचित ढाँचा पछ्याउँछन् जसले नगरपालिका अधिकारीहरू, सम्पदा स्थल प्रबन्धकहरू, धार्मिक नेताहरू र पर्यटन विकास बोर्डका सदस्यहरू जस्ता उत्तरदाताहरूलाई आर्थिक लाभ शासन चुनौतीहरू र दिगोपन सरोकारहरूमा विस्तृत रूपमा विस्तार गर्न अनुमति दिन्छ (प्याटन, २०१५)। पक्षहरूले अध्ययन क्षेत्रमा धार्मिक पर्यटनको वृद्धि र दिगोपनलाई प्रभाव पार्ने संरचनात्मक र नीति सम्बन्धीत पक्षहरूको गहिरो अन्तर्दृष्टि प्रदान गर्दछ। गुणात्मक तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्न ब्राउन र क्लार्कको (२००६) ६ चरण ढाँचामा आधारित विषयगत विश्लेषण दृष्टिकोण प्रयोग गरिन्छ। प्रक्रिया ट्रान्सक्रिप्टहरूको बारम्बार पढाइ मार्फत् तथ्याङ्कसँग परिचित भएर सुरु हुन्छ। त्यस पछि मुख्य वाक्यांशहरू र विषयवस्तुहरूको व्यवस्थित कोडिङ गरिन्छ। आवर्ती ढाँचाहरूलाई

आर्थिक योगदान, सांस्कृतिक संरक्षण, शासन मुद्दाहरू र दिगोपन सरोकारहरू जस्ता व्यापक विषयगत क्षेत्रहरूमा पहिचान र वर्गिकृत गरिन्छ। Nvivo सफ्टवेयर गुणात्मक तथ्याङ्क व्यवस्थापन र कोड गर्न प्रयोग गरिन्छ। विभिन्न सरोकारवाला दृष्टिकोणहरूमा पुनरावर्ती ढाँचाहरू र अन्तरसम्बन्धहरूको संरचित परीक्षणलाई सहज बनाउँछ।

नैतिक विचारहरू अनुसन्धानको अभिन्न अङ्ग हुन। अध्ययनको उद्देश्य स्वैच्छिक सहभागिता र कुनै पनि समयमा फिर्ता लिने अधिकारको बारेमा स्पष्ट स्पष्टिकरण सहित सबै सहभागिहरूबाट सूचित सहमति प्राप्त गरिन्छ। ट्रान्सक्रिप्टहरू गुमनाम राखेर, डिजिटल रेकर्डहरू सुरक्षित गरेर गोपनीयता कडाइका साथ कायम गरिन्छ। अध्ययनले गुणात्मक पर्यटन अनुसन्धानको लागि स्थापित नैतिक दिशानिर्देशहरूको पालना गर्दछ। सांस्कृतिक संवेदनशीलता र धार्मिक परम्पराहरूको सम्मान सुनिश्चित गर्दछ (ट्रेसी, २०२०)। यो पद्धतिगत दृष्टिकोण छनौट गर्नुको उद्देश्य धार्मिक पर्यटनले स्थानीय अर्थतन्त्रलाई कसरी प्रभाव पार्दछ, समुदायिक सहभागितालाई बढावा दिन्छ र दिगो विकासलाई कसरी प्रभाव पार्दछ भन्ने बारेमा समग्र गहन बुझाइ प्रदान गर्ने क्षमतामा निहित छ। FGD ले सामुहिक अनुभवहरू साभा चुनौतीहरूको अन्वेषण सक्षम बनाउँछ जबकी पक्ष ले महत्वपूर्ण नीति र शासन अन्तर्दृष्टि प्रदान गर्दछ। विषयगत विश्लेषण ढाँचाले तथ्याङ्कको समृद्ध सन्दर्भगत रूपमा आधारित व्याख्याको लागि अनुमति दिँदै निष्कर्षहरू व्यवस्थित रूपमा वर्गिकृत गरिएको सुनिश्चित गर्दछ। यी गुणात्मक विधिहरू प्रयोग गरेर यस अध्ययनले रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धामको सन्दर्भमा धार्मिक पर्यटनले आर्थिक र सामाजिक रूपान्तरणमा योगदान पुर्याउने तरिकाहरूको व्यापक जाँच गर्दछ।

तथ्याङ्क विश्लेषण

रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धाम वरपरको स्थानीय अर्थतन्त्रलाई पुननिर्माण गर्न धार्मिक पर्यटनले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। अधिकांश उत्तरदाताहरूले तिर्थयात्रीहरूको निरन्तर आगमनका कारण व्यापारिक अवसरहरूमा भएको वृद्धिलाई जोड दिए। एक स्थानीय होटल मालिकले “पहिला चाडपर्वको समयमा हामीसँग थोरै मात्र आगन्तुकहरू थिए तर अब बढ्दो धार्मिक पर्यटनसँगै हाम्रो नियमित ग्राहकहरू छन् र हाम्रो आमदानी पनि स्थिर भएको छ” भन्ने विचार खुलासा गरे। धेरै सडक व्यापारीहरूले पनि यो कुरालाई सहमति जनाए जसले धार्मिक स्मृति चिन्ह र परम्परागत खाद्य बस्तुहरू खोज्ने तिर्थयात्रीहरूको निरन्तर प्रवाहका कारण उनीहरूको दैनिक आमदानी बढेको उल्लेख गरे।

त्यस्तै स्थानीय यातायात व्यवसायमा उल्लेखनीय सुधार देखिएको छ। एक रिक्सा चालकले भने “पहिला यात्रुहरू खोज्न मुख्य शहरमा यात्रा गर्नु पर्दथ्यो अब तिर्थयात्रीहरूलाई सधैं यातायात चाहिन्छ र म मेरो गाउँ नछोडिकनै धेरै राम्रो कमाउँछु।” यो परिवर्तनले धेरै स्थानीयहरूलाई मौसमी कृषि कामबाट थप स्थिर र लाभदायक पेशाहरूमा सार्न अनुमति दिएको छ।

नगरपालिकाका एक जानकारीकर्ताले धार्मिक पर्यटनको अप्रत्यक्ष फाइदाहरूमाथि प्रकाश पार्दै भने “बढ्दो पर्यटनलाई समायोजन गर्न थप लज र सडक निर्माण भएकाले होटल वा यातायात सेवाहरूमा मात्र नभई निर्माणमा पनि रोजगारी सिर्जना हुन्छ।” यस पूर्वाधार विकासको फलस्वरूप जग्गाको मूल्य बढाएको छ र स्थानीय अर्थतन्त्रमा थप लगानीलाई प्रोत्साहन गरेको छ।

यद्यपी धेरै सहभागीहरूले धार्मिक पर्यटनलाई आर्थिक उत्प्रेरकको रूपमा हेरे तापनि केहीले लाभहरू कसरी वितरण गरियो भन्ने असमानतालाई हाइलाइट गरे। एक पसलेले भने “ढूला होटल र टुर अपरेटरहरूले सबै भन्दा धेरै पैसा कमाउँछन् जबकी हामी जस्ता साना विक्रेताहरू ऋण पनि संघर्ष गरि रहेका छौं। साना व्यवसायहरू बढ्न मद्दत गर्न हामीलाई सर कारबाट राम्रो सहयोग चाहिन्छ।” यसले के संकेत गर्दछ भने धार्मिक पर्यटनले स्थानीय जीविकोपार्जनमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ तर समानताभु सुनिश्चित गर्न अबै पनि चुनौतीहरू रहेका छन्।

धार्मिक पर्यटनको सामाजिक सांस्कृतिक प्रभावहरू

आर्थिक परिवर्तनहरू भन्दा बाहिर धार्मिक पर्यटनले यी धार्मिक स्थलहरू वरपरका समुदायका सामाजिक संरचनामा गहिरो प्रभाव पारेको छ । धेरै सहभागीहरूले सांस्कृतिक गौरव र सामुदायिक संलग्नताको बढ्दो भावनाको वर्णन गरे । एक स्थानीय अग्रजले भने “पर्यटकहरूको कारणले हाम्रा परम्परा र रीतिरिवाजहरूले बढी मान्यता पाएका छन् । अब युवाहरूले पनि हाम्रो धार्मिक सम्पदाको बारेमा सिक्न बढी चासो लिइरहेका छन् ।” धार्मिक नेताहरूले स्थानीय विश्वास अभ्यासहरूको सुदृढिकरण पनि अवलोकन गरे किनकी आध्यात्मिक पर्यटनको बढ्दो सम्पर्कले लोप हुँदै गएका केही समारोहहरूको पुनरुत्थान भएको छ ।

यद्यपी पर्यटकहरूको आगमनले सांस्कृतिक तनाव पनि सिर्जना गरेको छ । केही वृद्धा उत्तरदाताहरूले पवित्र स्थलहरूको व्यवसायिकरणको बारेमा चिन्ता व्यक्त गरे । एक पुजारीले टिप्पणी गरे “यी स्थानहरू भक्तिका लागि हुन् तर कहिलेकाहीँ तिनीहरू व्यापारिक केन्द्रहरू जस्तै महशुस गर्दछन् । व्यवसायिक स्वार्थहरूले आध्यात्मिकतालाई ओभरलेप गरेका छन् ।” धार्मिक पवित्रता र आर्थिक स्वार्थहरू बीचको यो तनाव धेरै सम्पदा पर्यटन स्थलहरूमा बारम्बार देखिने विषय हो ।

यसका साथै बाह्य आगन्तुकहरूको आगमनले सांस्कृतिक आदानप्रदानमा वृद्धि भएको छ जसलाई कतिपयले सकारात्मक रूपमा हेर्छन् भने कतिपयले बाधा पुर्याउँछन् । होमस्टे पर्यटनमा संलग्न एक स्थानीय महिलाले भनिन् “हामी पर्यटकहरूबाट जीवनका विभिन्न तरिकाहरू बरे धेरै कुरा सिक्छौं र उनीहरूले हाम्रा रीतिरिवाजहरूलाई पनि सम्मान गर्दछन् तर केही आगन्तुकहरूले आधारभूत धार्मिक शिष्टाचारहरू पनि पालना गर्दैनन् जुन वृद्धवृद्धाहरूका लागि अप्ठ्यारो कुरा हो ।” यी मिश्रित प्रतिक्रियाहरूले धार्मिक पर्यटनले सांस्कृतिक अभ्यासहरूलाई पनि पुनर्जीवित गरेको र अन्तर सांस्कृतिक प्रतिक्रियालाई बढावा दिएको भएतापनि सांस्कृतिक कमजोरी र व्यवसायीकरणको बारेमा अन्तर्निहित चिन्ताहरू रहेको सुझाव दिन्छ ।

दिगोपन चुनौती र सामुदायिक सरोकारहरू

छलफलबाट निस्किएको एउटा महत्वपूर्ण विषय धार्मिक पर्यटनको दिगोपना र स्थानीय वातावरण र पूर्वाधारमा यसको दीर्घकालीन प्रभाव थियो । सहभागीहरूले फोहोर व्यवस्थापन, अत्याधिक भीडभाड र बढ्दो सङ्ख्यामा आगन्तुकलाई समायोजन गर्न उचित सुविधाहरूको अभावको बारेमा बारम्बार चिन्ता व्यक्त गरे । एक नगरपालिकाका अधिकारीले भने “पर्यटकहरूको वृद्धिले हाम्रा आधारभूत सुविधाहरूलाई ओभरलेप पारेको छ । हामीलाई राम्रो सरसफाइ, फोहोर व्यवस्थापन र भीड व्यवस्थापन रणनीतिहरू चाहिन्छ ।”

रामग्राम स्तुप संरक्षणमा संलग्न एक संरक्षणवादीले भने “पर्यटकहरूको सङ्ख्या बढ्दै जाँदा हामी ऐतिहासिक स्थलहरूमा प्लास्टिकको फोहोर र पैदल ट्राफिकको क्षति बढी देख्छौं । यदि यो नियन्त्रण नगरिएमा हामीले यी स्थलहरूलाई पवित्र बनाउने कुराको सार गुमाउन सक्छौं ।” यो चिन्ता एक स्थानीय किसानले तिर्थयात्रा मार्ग नजिकको जमिनलाई व्यावसायिक प्रयोगको लागि कसरी रूपान्तरण गरिँदैछ जसले वन फँडार्ना र बासस्थानको क्षति भइरहेको कुरा उल्लेख गरे ।

यस बाहेक पर्यटनले आर्थिक अवसरहरू ल्याएको छ, यसले जीवन यापनका लागतहरू पनि बढाएको छ । एक बासिन्दाले भने “पर्यटनका कारण खाद्यान्नको मुल्य बढेको छ र भाडा पनि बढिरहेको छ यसले प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित नभएका स्थानीयहरूको जीवन कठिन बनाउँदैछ ।” यसले धार्मिक पर्यटनको दोधारे प्रकृतिलाई उजागर गर्दछ जबकी यसले आर्थिक वृद्धिलाई बढावा दिन्छ, यसले स्थानीय जनसंख्याको लागि किफायती र पहुँचसंग सम्बन्धित चुनौतीहरू पनि प्रस्तुत गर्दछ ।

निष्कर्ष : धार्मिक पर्यटनको जीवन्त वास्तविकताहरू

यस अध्ययनबाट प्राप्त गुणात्मक निष्कर्षहरूले स्थानीय आर्थिक विकासमा धार्मिक पर्यटनको जटिल र बहुआयामिक प्रभावहरूलाई चित्रण गर्दछ । एकातिर धार्मिक पर्यटनले रोजगारी सिर्जना गरेर स्थानीय व्यवसायहरूलाई बढावा दिएर र पूर्वाधार सुधार गरेर आर्थिक पुनरुत्थानमा उल्लेखनीय योगदान पुर्याएको छ भने अर्को तिर दिगोपन, सांस्कृतिक प्रमाणिकता र लाभको समतामूलक वितरणसँग सम्बन्धीत चुनौतीहरू कायमै छन् । सहभागीहरूले साभा गरेका विचारहरूले एउटा सुक्ष्म वास्तविकतालाई प्रतिबिम्बित गर्दछन् जहाँ धार्मिक पर्यटनका फाइदाहरू स्पष्ट छन् तर अनपेक्षित परिणामहरू पनि छन् । धार्मिक पर्यटनको थप समावेशी र दिगो मोडेल सुनिश्चित गर्ने नीतिहरू विकास गर्नु अत्यावश्यक छ । स्थानीय सरोकारवालाहरू निर्णय प्रक्रियामा सक्रिय रूपमा संलग्न हुनु पर्दछ । सांस्कृतिक संरक्षण र वातावरणीय संरक्षणसँग वृद्धि सन्तुलित छ भनी सुनिश्चित गर्दै एक समुदाय नेताले उपयुक्त रूपमा भने पर्यटनले जनताको सेवा गर्नु पर्दछ तिनहरूलाई विस्थापित गर्नु हुँदैन । हामीले यसलाई कोहीका लागि मात्र होइन सबैका लागि लाभदायक बनाउने तरिका खोज्नु पर्दछ । यस अध्ययनको निष्कर्षले स्थानीय आर्थिक विकासको दिगो उपकरणको रूपमा धार्मिक पर्यटनलाई उपयोग गर्ने दिशामा काम गर्ने नीति निर्माताहरू, संरक्षणवादीहरू र समुदायका नेताहरूका लागि बहुमूल्य अन्तर्दृष्टि प्रदान गर्दछ । यी धार्मिक स्थलहरूको केन्द्रमा रहेका व्यक्तिहरूको अनुभवले एउटा शक्तिशाली सम्भना गराउँछ कि धार्मिक पर्यटन आर्थिक प्रगतिको आधार हुन सक्छ तर यसको सफलता अन्ततः स्थानीय समुदायको आवाज र आवश्यकतालाई कति राम्रोसँग एकिकृत गर्दछ भन्ने कुरामा निर्भर गर्दछ ।

संकेत र छलफल

धार्मिक पर्यटन मार्फत आर्थिक सशक्तिकरण

अध्ययनले रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धामको धार्मिक पर्यटन स्थानीय समुदायको लागि एक महत्वपूर्ण आर्थिक आधार बनेको देखाएको छ । धेरै साना व्यवसाय मालिकहरू, सडक व्यापारीहरू र यातायात सेवा प्रदायकहरू तिर्थयात्रीहरूको आगमनमा भर पर्दछन् । एक स्थानीय विक्रेताले उल्लेख गरे “यदि तिर्थयात्री नभएको भए मेरो आम्दानी स्थिर हुने थिएन मौसम अनुकूल भएको खण्डमा म अन्य भन्दा दोब्बर कमाउँछु ।” यसले धार्मिक पर्यटनले उद्यमशीलता र स्वरोजगारका अवसरहरूलाई कसरी बढावा दिन्छ भनेर देखाउँछ । पर्यटन नेतृत्व आर्थिक वृद्धिमा अघिल्ला अध्ययनसँग मिल्दोजुल्दो देखिन्छ (शार्पाली र टेलफर, २०१५) ।

सांस्कृतिक संरक्षण र पहिचान सुदृढिकरण

धार्मिक पर्यटनले अर्थतन्त्रलाई मात्र बढाउँदैन यसले स्थानीय सांस्कृतिक पहिचानलाई पनि बलियो बनाउँछ । पर्यटकको चासो बढेको कारण यी पवित्र स्थलहरूसँग सम्बन्धीत अनुष्ठान, परम्परागत प्रदर्शन र धार्मिक समारोहहरू पुनर्जीवित भएका छन् । एक स्थानीय पुजारीले व्याख्या गरे “धेरै युवाहरू हाम्रा परम्पराहरूबाट टाढा थिए तर अब उनीहरूले नेपाल र भारतका विभिन्न भागहरूबाट आउने तिर्थयात्रीहरू र आगन्तुकहरूको कारणले हाम्रो सम्पदा मूल्य देख्दछन् ।” यो खोज सांस्कृतिक संरक्षणको माध्यमको रूपमा पर्यटन व्यवसायमा गरिएको अनुसन्धानसँग प्रतिध्वनित हुन्छ (टिमोथी र बोयड, २००३) ।

चुनौती र पूर्वाधारका बाधाहरू

आर्थिक फाइदाहरूको बाबजुद पूर्वाधार र सिमितताहरूले महत्वपूर्ण चुनौतीहरू खडा गर्दछन् । सिमित आवास सुविधा, खराब सडक पूर्वाधार र अप्रयाप्त फोहोर व्यवस्थापन प्रणालीले धार्मिक पर्यटनको पूर्ण सम्भावनालाई बाधा पुर्याउँछ । एक स्थानीय होटल मालिकले निराशा व्यक्त गर्दै भने “मानिसहरू बस्न चाहन्छन् तर हामीसँग प्रयाप्त

कोठाहरु छैनन् जसका कारण हामीले धेरै आगन्तुकहरु गुमाउन परेको छ ।” यो निष्कर्ष विकासशील अर्थतन्त्रहरुमा पर्यटनको पूर्वाधार अवरोधहरु भन्ने साहित्यसँग मिल्दोजुल्दो छ (स्केभेन्स, २००७) ।

सामाजिक रूपान्तरण र परिवर्तनशील समुदाय गतिशीलता

स्थानीय र तिर्थयात्रीहरु बीचको अन्तर्क्रियाले सामाजिक रूपान्तरण निम्त्याएको छ । विशेष गरी बाहिरी व्यक्तिहरु र आधुनिक व्यापारिक अभ्यासहरु प्रतिको दृष्टिकोणमा केही परिवर्तनलाई अँगाले भने अरुले शंका गर्छन् । एक समुदाय सदस्यले टिप्पणी गरे हामी “विकासको लागि खुसी छौं तर कहिलेकाहीँ हामीलाई लाग्छ कि हाम्रा परम्पराहरु व्यापारिकरण भएका छन् ।” यसले पर्यटनमा संस्कृतिको वस्तुकरणमा व्यापक बहसहरु प्रतिबिम्बित गर्दछ (कोहेन, १९८८) ।

पर्यटन विकासमा महिलाको भूमिका

स्थानीय समुदायका महिलाहरुले आतिथ्य सेवादेखि हस्तकला उत्पादनसम्मका पर्यटनसँग सम्बन्धीत व्यवसायहरुमा नयाँ रोजगारीका अवसरहरु फेला पारेका छन् । एक महिला उद्यमीले भनिन् “पहिले म मेरो श्रीमानको कमाइमा निर्भर थिएँ तर अब म आफ्नै पसल चलाउँछु । धार्मिक पर्यटनले मलाई स्वतन्त्रता दिएको छ ।” यो खोजले पर्यटन महिला सशक्तिकरणको लागि एक उपकरण हुन सक्दछ भन्ने तर्कलाई समर्थन गर्दछ (स्केभेन्स, २०००) ।

छलफल

यी निष्कर्षहरुले धार्मिक पर्यटन र स्थानीय आर्थिक विकास बीचको जटिल तर धेरै हदसम्म सकारात्मक सम्बन्धलाई चित्रण गर्दछन् । आर्थिक सशक्तिकरण र सांस्कृतिक पुनरुत्थान स्पष्ट भए पनि सांस्कृतिक वस्तुकारणको बारेमा पूर्वाधार चुनौतीहरु र चिन्ताहरु अभै पनि प्रमुख मुद्दाहरु हुन् । अध्ययनले स्थानीय अर्थतन्त्रमा पर्यटनको भूमिकामा अघिल्लो अनुसन्धानलाई समर्थन गर्दछ तर नेपालका पवित्र सम्पदा स्थलहरुले सामना गर्ने अद्वितीय प्रासंगिक चुनौतीहरुलाई पनि हाइलाइट गर्दछ । नीतिगत हस्तक्षेप र दिगो पर्यटन योजना मार्फत यी चुनौतीहरुलाई सम्बोधन गर्नाले यी क्षेत्रहरुमा धार्मिक पर्यटनको सकारात्मक प्रभावलाई अभि बढाउन सक्छ ।

यस छलफलले स्थानीय सरोकारवालाहरुको जीवित अनुभवहरुको सुक्ष्म बुझाइ प्रदान गर्दछ जसले सांस्कृतिक प्रमाणिकताको रक्षा गर्दै आर्थिक लाभलाई अधिकतम बनाउने सन्तुलित दृष्टिकोणको आवश्यकतालाई बलियो बनाउँछ ।

निष्कर्ष

यस अध्ययनले स्थानीय आर्थिक विकासलाई आकार दिन धार्मिक पर्यटनको भूमिकाको गहन अन्वेषण प्रदान गरेको छ । रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धाममा केन्द्रीत यो अध्ययनको निष्कर्षहरुले धार्मिक पर्यटनले रोजगारी सिर्जना, उद्यमशीलता वृद्धि र सांस्कृतिक संरक्षणमा योगदान पुर्याउँछ भन्ने कुरा प्रस्तुत गर्दछ । जबकी एकै साथ पूर्वाधार घाटा, सामाजिक सांस्कृतिक तनाव र असमान आर्थिक वितरण जस्ता चुनौतीहरु समेत प्रस्तुत गर्दछ । धार्मिक पर्यटन र स्थानीय आर्थिक संरचनाहरु बीचको अन्तर्क्रियाले दिगो सांस्कृतिक संरक्षणसँग आर्थिक लाभहरुलाई सन्तुलनमा राख्ने रणनीतिक नीतिगत हस्तक्षेपहरुको आवश्यकतालाई जोड दिन्छ । प्रमाण आधारित नीति निर्माण र समावेशी सरोकारवाला संलग्नता मार्फत यी जटिलताहरुलाई सम्बोधन गर्न सकिन्छ जसले नेपालमा धार्मिक पर्यटनको सामाजिक आर्थिक सम्भावनालाई अधिकतम बनाउन सक्छ ।

सिफारिसहरू

- तिर्थयात्री र पर्यटकहरूको लागि राम्रो पहुँच सुविधा पुर्याउन बुटवल रामग्राम र त्रिवेणी जोडने करिडोरमा विशेष गरी सडक सञ्जाल र सार्वजनिक यातायात सेवाहरूको स्तरोन्नती गर्ने , रामग्राम स्तुप र त्रिवेणी धाममा दिगो पर्यटन अभ्यासको नियमन र निरिक्षण गर्न धार्मिक पर्यटन विकास बोर्ड स्थापना गर्ने,
- स्थानीय व्यवसायहरूलाई पर्यटन मूल्य शृङ्खलामा एकिकृत गर्ने समुदाय नेतृत्वको इको टुरिज्म पहलहरू गर्ने जसले समान लाभ वितरण सुनिश्चित गर्दछ
- त्रिवेणी नजिकै संरचित होमस्टे कार्यक्रम लागु गर्ने जसले स्थानीय घरपरिवारलाई सांस्कृतिक प्रमाणिकता जोगाउँदै धार्मिक पर्यटनलाई समायोजन गर्न अनुमति दिन्छ ।
- बद्दो आगन्तुकको सङ्ख्यालाई सम्हाल्न र वातावरणीय अखण्डता कायम राख्न धार्मिक स्थलहरूमा केन्द्रीकृत फोहोर व्यवस्थापन र सरसफाइ प्रणाली विकास गर्ने
- स्थानीय बासिन्दाहरू विशेष गरी महिला र युवाहरूलाई पर्यटनसँग सम्बन्धित आर्थिक गतिविधिहरूमा सक्रिय रूपमा सहभागी हुन सक्षम बनाउन लक्षित उद्यमशीलता र आतिथ्य तालिम कार्यक्रमहरू सिर्जना गर्ने
- धार्मिक कलाकृति, स्थानीय शिल्प र खाना बेच्ने साना व्यवसायहरूलाई औपचारिक र नियमन गर्न तोकिएको बिक्रेता क्षेत्रहरूमा मात्र स्थापना गर्ने अनियन्त्रित व्यवसायिक फैलावटलाई रोक्ने
- आगन्तुकलाई संरचित ऐतिहासिक र धार्मिक कथा प्रदान गर्न स्थानीय विद्वान र भिक्षुहरूलाई तालिम दिएर सांस्कृतिक व्याख्या निर्देशित तिर्थयात्रा सेवालाई सुदृढ पार्ने

भविष्यका अनुसन्धान मुद्दाहरू

- धार्मिक पर्यटनको आर्थिक प्रभावको मूल्याङ्कन (रामग्राम स्तुपा र त्रिवेणी धाम क्षेत्रमा साना व्यवसाय, रोजगारी स्तर र स्थानीय आयमा धार्मिक पर्यटनले पार्ने प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रभावको अध्ययन)
- धार्मिक पर्यटन र सांस्कृतिक आध्यात्मिक प्रभाव (स्थानीय परम्परागत विश्वास प्रणाली र आध्यात्मिक अभ्यासमा धार्मिक पर्यटनले पार्ने प्रभावको गुणात्मक अध्ययन)
- दिगो पूर्वाधार र स्रोत व्यवस्थापनमा धार्मिक भेलाको प्रभाव (त्रिवेणी धाम र रामग्राम स्तुपामा हुने ठूला धार्मिक भेलाहरूले स्थानीय स्रोत र पूर्वाधारमा पार्ने प्रभावको विश्लेषण)
- लैङ्गिक समावेशीता र रोजगारीमा धार्मिक पर्यटनको भूमिका (धार्मिक पर्यटनसँग सम्बन्धित व्यवसाय र नेतृत्व भूमिकामा महिलाहरूको सहभागिता तथा लैङ्गिक गतिशीलताको अध्ययन)

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- एशले,सी. र रो, डी.(२००२). गरिवहरूका लागि पर्यटनलाई काम गर्ने दक्षिणी अफ्रिकामा रणनीति र चुनौतीहरू ।
दक्षिणी अफ्रिकाको विकास, १९ (१), ६१-८२ । <https://doi.org/10.1080/03768350220123836>
- ब्राउन,बी., र क्लार्क,बी. (२०००६). मनोविज्ञानमा विषयगत विश्लेषणको प्रयोग । मनोविज्ञानमा गुणात्मक अनुसन्धान,
३(२), ७७-१०१ । <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- ब्रायम्यान, ए.(२०१६). सामाजिक अनुसन्धान विधिहरू (पाँचौ संस्करण) । अक्सफोर्ड विश्वविद्यालयक प्रेस ।
- कार्नी, डी.(१९९८). दिगो ग्रामीण जीविकोपार्जन: हामी के योगदान दिन सक्छौं ? अन्तराष्ट्रिय विकास विभाग ।
- चेम्बर्स, आर. र कन्वे, जी. (१९९२). दिगो ग्रामीण जीविकोपार्जन: २१ औं शताब्दीका लागि व्यवहारिक अवधारणाहरू ।
विकास अध्ययन संस्थान छलफल पत्र, २९६ ।
- कोलिन्स- क्रेनर, एन. (२०१०). तीर्थयात्राको अनुसन्धान: निरन्तरता र रूपान्तरणहरू । पर्यटन अनुसन्धानको इतिहास,
३७ (२), ४४०-४५६ ।
- क्रेसवेल, जेडब्ल्यू, र पोथ, सीएन (२०१८). गुणात्मक सोधपुछ र अनुसन्धान डिजाइन: पाँच दृष्टिकोणहरू मध्ये छनौट
(चौथो संस्करण) । SAGE प्रकाशनहरू ।
- एलिस, एफ.(२०००). विकासशील देशहरूमा ग्रामीण जीविको पार्जन र विविधता । अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।
- कुँवर, आर आर. (२०१७). पर्यटन विकास: विज्ञान र उद्योग अन्तरसम्बन्ध । काठमाडौं: सूर्यको प्रकाश प्रकाशन ।
- मोर्गन, डिएल. (१९९७). गुणात्मक अनुसन्धानको रूपमा फोकस समूहहरू (दोस्रो संस्करण) । SAGE प्रकाशनहरू ।
- न्यौपने, जीपी, तिमोथी, डीजे र पौडेल, एस. (२०१५). धार्मिक स्थलहरूमा पर्यटकहरूलाई बुझ्ने: सामाजिक दुरीको
दृष्टिकोण । पर्यटन व्यवस्थापन, ४८(१), ३४३-३५३ ।
- न्यौपने, जीपी, तिमोथी, डीजे र पौडेल,एस. (२०१५). धार्मिक र आध्यात्मिक सन्दर्भमा पर्यटकहरूलाई बुझ्ने: एक
नेपाली दृष्टिकोण । पर्यटन र सांस्कृतिक परिवर्तनको जर्नल, १३(१), १-१८ ।
- प्याटन,एमक्यू.(२०१५). गुणात्मक अनुसन्धान र मूल्याङ्कन विधिहरू: सिद्धान्त र अभ्यासको एकीकरण (चौथो
संस्करण) । SAGE प्रकाशनहरू ।
- राज, आर. र ग्रिफिन, के. (सम्पादक) (२०१७). धार्मिक पर्यटन र तीर्थयात्रा व्यवस्थापन: एक अन्तराष्ट्रिय दृष्टिकोण ।
CABI ।
- रिजाल, ए.(२०१९). नेपालमा बौद्ध सम्पदा पर्यटन: सम्भावना र चुनौतीहरू । एसियन जर्नल अफ टुरिज्म रिसर्च, ४
(२), ४५-६० ।

- रिजाल, ए.(२०१९). नेपालमा धार्मिक पर्यटनको सम्भावना: रामग्रामको केस स्टडी । *पर्यटन र आतिथ्य शिक्षा जर्नल*, ९(१), १-१५ ।
- रिन्स्चेड, जी.(१९९२). धार्मिक पर्यटनका रूपहरू । *पर्यटन अनुसन्धानको इतिहास*, १९(१), ५१-६७ ।
- शर्मा, बी.(२०२०). नेपालमा पवित्र नदी र तीर्थस्थलहरू: सांस्कृतिक महत्व र समकालीन चुनौतीहरू । *हिमालयन जर्नल अफ रिलिजियस स्टडीज*, ८(२), ७८-९२ ।
- शार्पली, आर. र सुन्दरम, पी. (२००५). पर्यटन: एक पवित्र यात्रा? आश्रम पर्यटनको मामला, भारत । *इन्टरनेशनल जर्नल अफ टुरिज्म रिसर्च*, ७(३), १६१-१७१ ।
- शिन्दे, के.ए. (२०१२). भारतमा धार्मिक पर्यटनको लागि नीति, योजना र व्यवस्थापन । *पर्यटन, फुर्सद र घटनाक्रममा नीति अनुसन्धान जर्नल*, ४(३), २७७-३०१ ।
- सिंह, एस. (२०१३). सांस्कृतिक पर्यटन र तीर्थयात्रा व्यवस्थापन: एशियाली अनुभव । *रुटलेज* ।
- सिंह, एस. (२०१३). एसियामा घरेलु पर्यटन: विविधता र विविधता । *अर्थस्वयान* ।
- टिमोथी, डिजे.(२०१८). सांस्कृतिक सम्पदा र पर्यटन: एक परिचय । *च्यानल भ्यू प्रकाशनहरू* ।
- टिमोथी, डिजे. र ओल्सेन, डीएच. (२००६) । *पर्यटन, धर्म र आध्यात्मिक यात्राहरू* । *रुटलेज* ।
- टिमोथी, डिजे. र ओल्सेन, डीएच. (सम्पादक) । (२००६) । *पर्यटन, धर्म र आध्यात्मिक यात्राहरू* । *रुटलेज* ।
- ट्रेसी, एसजे. (२०२०). गुणात्मक अनुसन्धान विधिहरू: प्रमाण सङ्कलन, विश्लेषण तयार गर्ने। प्रभाव सञ्चार गर्ने (दोस्रो संस्करण) । *विली- ब्ल्याकवेल* ।